

Бокоева Ж.

**О.СУЛТАНОВДУН СААМАЛЫГЫ БОЛГОН «ТОО КҮНДӨРҮ» ЫРЛАР
ЖЫЙНАГЫНДАГЫ ПОЭТИКАЛЫК ТАБЫЛГА**

Бокоева Ж.

**ПОЭТИЧЕСКАЯ НОВИЗНА В СБОРНИКЕ СТИХОВ
А. СУЛТАНОВА «ДНИ В ГОРАХ»**

Zh. Bokoeva

**THE POETIC NOVELTY IN THE COLLECTION OF POEMS
A. SULTANOV "DAYS IN THE MOUNTAINS"**

УДК: 829.412

Макалада О. Султановдун саамалыгы болгон “тоо күндөрү” ырлар жыйнагындагы поэтикалык табылга каралган.

Article islduyutsya poetic novelty, the idea of philosophy in verse A. Sultanov, in the book "days of the mountains".

Азыркы биздин социалдык турмушубузда акын, жазуучулук менен алектенүү, жазган чыгармаларын китеп кылып чыгаруу өтө эле кыйында турчу иш болуп калды. Бирок, ушундай кырдаалга карабай эли-жерин үчүн жанын берип, мекени үчүн кан сыздап, коомдо болуп жаткан түрдүү оор-кыйыш окуяларды жүрөгү менен сезип, чыгармалары аркылуу кагаз бетине түшүрүп, кыргыз адабиятына салымын кошуп келген акын-жазуучуларыбызга таазим этүү гана жарашат. О.Султанов да дээрлик бардык чыгармаларында кыргыз тумушунун, кыргыз дүйнө-сүнүн феноменин чагылдырып берет. Акындын күжүрмөн эмгегинин акыбети кайтып, учурда акындын кээ бир ырларына обондор жазылып, ар бир кыргыздын сүйгөн обонду ырларына айланды. Анын мындай жетишкендиги, акындык талантынын бийиктигин айрым кыргыз адабиятынын белгилүү сынчылары да баалап келет: «Менимче, О.Султанов, Р.Рыскулов, Т.Кожомбердиев, М. Абылкасымовалардын адабиятка келиши тек гана кийинки он, он беш жыл аралыгында жазуучу деген профессияга укуктуу болгондордун санын арбытпастан, кайсы бир өлчөмдө поэзиябызды жаңы сапаттык белгилер менен байытууга көмөктөш болду. Конкреттүүрөөк айтканда, Р.Рыскуловдун чыгармаларынан жаштык демин сактап турган романтикалык бойок, О.Султановдун поэзиясынан олуттуураак ойлуулук, Т.Кожомбердиевдин көркөм тажрыйбасынан күчтүү сезим түшүргөн ачык образдуулук, пластикалуулук, М.Абылкасымовадан өткүр публицистикалык тон кошулуп жатканы реалдуу фактыга айланып калды.»¹

Акындын алгачкы саамалыгы болгон «Тоо күндөрү» деген аталыштагы ырлар жыйнагы 64

ыр, 1 поэмадан турат. Жаштардын Ата-Журтка болгон ууз сүйүү сезимин ойготууга, аларды патриоттуулукка чакырган:

Бул ырлар эрмек үчүн жазылган жок,
Саптарын акылмандын калпып алдым.
Эр жетип, адам болуп садагалар,

Эмгегин актагыла калкыңардын. (Менден)² – деген дидактикалык маанидеги ыр саптары менен баштайт. Ошондой эле жыйнакта акындын балалык кези өткөн жайлоо, айыл турмушу менен ата-энесине болгон кусалыгы, андан соң эр жетип окууга келгенде киндик каны тамган туулган жерине, Тосоруна болгон сагынычы жазылган. Жайлоодо өткөн бактылуу балалыгын, андагы жайлоонун көрктүүлүгүн, кооздугун образдуу көркөм сүрөттөгө «Жайлоодогу балалык», «Мекен», «Тосорум», «Тоо көркү», «Тууган элим», «Шоктонуп куштар сайраса», «Тууган жердин төрүн тепсеп эрке өстүк», «Кызыктуу экен», «Кош-Кара-Көл», «Тоо күндөрү», «Ысык-Көл», «Мен айлымды сагындым», «Коштошуу» ж.б. ырлары аркылуу жетишкен. Андан соң ырларынын тематикасы өзгөрүлүп, балалык кезинде көкүрөгүнө көк таштай тийген согуштун оор күндөрү, жоготуу кайгысы, сагинуу азабы темасында жазылган «Согуш болбосунчу, Жетимдик» ырлары менен Курмандын Чыр карасы атанган кеменин капитанынын согуш мезгилиндеги балалыгы тууралуу баяндаган «Чыр кара» поэмасы. Акындын индивидуалдуу түшүнүгүндөгү көркөм-эстетикалык образдуулукту мына ушундай мааниде кабылдаган оң. Жыйнакта берилген бул ырларынын өзү эле автордун тээ мурдатан эле изденип келе жаткан түйшүктүү жолунан, дүйнөгө, жашоого болгон мамилеси ичтен башкарылып, кандайдыр бир поэтикалык-концептуалдык борборунун түзүлүп калгандыгынан кабар берет. Акындын бул алгачкы ырлар жыйнагы тууралуу адабиятчы К.Артыкбаев мындай деп белгилейт: “1961-жылы Т.Кожомбердиевдин “Көлчүктөгү ай, О.Султановдун “Тоо күндөрү, Ж.Абдыкалыковдун “Жылдызстан” ат-

¹ Даутов К. Издегеним тубаса акын, тунук поэзия.- Бишкек, 2008, 163-б.

² Султанов О. Тоо күндөрү.-Фрунзе, 1983, 4-б.

туу ырлар жыйнактары жарык көрдү. Бул жыйнактар тууралуу ал кезде адабий сында жана ар кыл жыйналыштарда жылуу пикирлер айтылып жатты, бирок алардын авторлорунун кийин таланттуу акындар катары элге таанылары али белгисиз эле. Эң башкысы – бул акындар традициялуу эле ыр түзүлүш системасында поэтикалык чыгармаларды жаратышып, поэзиянын мазмуну менен ички формаларында өздөрүнө гана таандык болгон көркөм табылгаларды табууга көп күч жумшашты... Жогоруда аталган биринчи эле ыр китебиндеги “Кыйылып турам...” деген ырында акын Омор Султанов:

Жылкы айдап үрөн-барандан
Эркелей согуп астыртам.
Жылганы бойлоп бастырсам.
Көңүлгө сиңген гүл жыты-ай,
Жайлоонун салкын абасы, ”

Көркөмү менен мас кылган (10-б.)

-деп кыргыз баласынын канына сиңген, ажайып кооз дүйнөнү-толукшуган жайлоонун адамды суктандырган ажарын көз алдыга жандуу картина катары келтирип, кайдагы бир тунгуюк катылган сезимди козгоп, адамдын ой чабытына дем берип, алдыга үндөйт. Биринчи эле ыр китепте поэзиянын ушундай жөнөкөй жана таасирдүүлүгүнө жетише алуу ар бир эле шыктуу адамдын колунан келе бербесе керек”³

Улуу Ата-Мекендик согуштун каргашалуу оор күндөрү, жоготуу кайгысы кимди гана ойго салбайт. Өзгөчө тылдагы жаш балдардын жоготуу кайгысы, жетимчилик ал аз келгенсип өспүрүмдөрдүн фронт үчүн күн-түн дебей кара жумушка бышып, оор жумушта иштешин чагылдыруу ошол мезгилдеги ар бир чыгармачыл адамдын поэтикалык туундусуна айланган. О.Султановдун алгачкы жарык көргөн “Тоо күндөрү” ырлар жыйнагындагы саамалык поэмасы да “Чыр кара” деп аталып, согуш темасына арналган. Чыгарма лирикалык каармандын баяндоосунан, монолог менен баштайт. Мында акын туулуп өскөн айылы Тосоруна келип, андагы сюжетти ачып берүү үчүн чыгарманын компоненттери болгон пейзаждык сүрөттөө менен көлдү, андагы жаш балдардын жарышып ойногонун сүрөттөйт. Ал аңгыча бир кеменин карааны көрүнөт. Балдар ага кол булгашып, карап калышат. Жанагы кеме жээкке балдарга карай бурулат. Балдардын арасында “кеме неге бизге бурулду?”- деген суроонун айланасында талаш-тартыштар пайда болот:

Кээси айтышат: - кыйкырган үндөрүбүз угулду.

Ошондуктан капитан бизди карай бурулду.

- Жок, жок, - дешет кээ бири, угулган жок кыйкырык.

Алыс жерге мынчалык жеткире албайт кыйкырып.

- Мен эң катуу кыйкыргам, жетти ошол кыйкырык.

- Ооба сага, мактанба, мен билемин, аныбы.

Келе жатат өзү эле көп экен деп балыгы.

- Кайдан биле койдун сен, жебесеңчи жаныңы.

Анда минтип бири айтат: - Бузулган го ал кеме.

Машинадай кээ бирде бузулат да ал деле.

- Же сен суучул болбосоң айтпасаңчы калп эле.⁴

– деп балдар талашкыча кеме келип жээкке токтойт. Капитан полубанын жанына басып келет. Балдар жабыла салам беришет. Жогоруда берилген ыр саптарындагы балдардын тартышуусун, акын жөнөкөй элпек тил менен балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө туура келгендей реч менен жана өспүрүмдөрдүн образдары динамикалуу берилген. Мында балдардын турмуштук көрүнүштөрдү таанып билүү, түшүнүү, логикалык баамдоосу менен сезимталдыгы да айтылат. Бул поэманын башында “эмне үчүн” деген суроого балдардын ар тараптуу жооп бериши, жасалмалуу эмес, чыныгы болуп жаткан окуяны эч өзгөртүүсүз баяндап жаткандай элестүү, таасирдүү сүрөттөлгөн. Мындагы балдар мүнөзү нукура турмуштук жагдайларда сүрөттөлүп, чыныгы реализмдин бир өзгөчөлүгү катары көрүнөт. Андан соң капитандын балдар менен таанышуусу, балдардан айыл кабарын сурап баштоосу менен окуя чиеленип баштайт. Таанышуудан улам Аскаалы деген ошол айылдын тургуну капитандын атасы болуп, капитан балалык күндөрүн ошол айылдын өткөргөнүн баяндап берет. Капитандын балалык кези согуш мезгилине туш келип, атасынан эрте ажыраган капитан, энесинен калбай эрке болуп, айыл ичинде “Чыр кара” деген атка конуп, өтө чыр болгонун айтат.

Эки киши баш кошсо мен болчумун эрмеги.

– Ырдап койчу, “Чыр кара”, жакшы ырдайсың сен деги –

Антип мактап койгондо токтоо барбы, эмнени.

“Ысык-Көлүм мелтийеп

Далайды ойго келтийет.

Атакем келип калсачы

Атасы келген элчилеп”.

Мендеги болгон санаалай

Ысык-Көл менен байабай.

Атакемди сагынып

Жаш жүйөгүм жайадай.

Мында бир окуганда баарыбызга белгилүү А.Осмоновдун «Бүкөнтайынын» кайгысы кайталанып жаткандай туюлат. Балким акын кандайдыр бир деңгээлде Алыкул Осмоновдон таасир алган чыгар, бирок ошол эле учурда Чыр каранын да, Бүкөнтайдын да образы согуш мезгилинде

³ Артыкбаев К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы. Бишкек-2004, 267-б.

⁴ Султанов О. Чыр кара: Поэмалар үзүндү. / Кыргызстан пионери, 1985, 22-ноябрь.

атасынан айрылган өспүрүмдөрдүн ал-акыбалын туюндурган типтүү образ болуп эсептелет.

Омор Султановдун акын болуп калыптануусундагы жеке өмүр жолуна байланышкан төмөнкү факторлорду бөлүп көрсөтүшүбүз зарыл: Биринчиси, акындын-туулуп өскөн жери, анын кооз жаратылышы, айыл жашоосу, Ысык-Көл аны жашоого, сүйүүгө болгон арзуу сезимдерин ойготсо, экинчиден, Улуу Ата-Мекендик согуштун тылдагы оор күндөрү, каргашалуу түндөрүн башынан өткөрүп, кыйын кезен күндөрдө атасынан айрылганы, энесинин оорунун азабын тартып кош айтышканы, өзү теңдүү балдардын жапжаш туруп чоң киши көтөрө алгыс жоготуу кайгысын тартканы, айтор, баары жуурулушуп келип акындын жүрөгүндө кетпес так болуп калуу менен ата-мекен, эне-бала, граждандык жана махабат темасындагы лирикаларынын жазылышына негизги фактор болуп эсептелет. Согуштун ачуу чындыгын, катаал тагдырын чагылдырууда автор күтпөгөн окуяларды, сюжеттерди, эпизоддорду ойлоп таап, аны көркөм-идеялык нукта берүү жагынан мыкты

чебер. Акын жалындаган от күйүп, тарсылдаган ок атылып, бомбалар түшүп жарылып деген катардагы адамдар көргөн көрүнүштөрдөн качып, согуштун айынан жан дүйнөсү жабыркаган, буулуккан тылдагы өспүрүмдөрдүн психологиясын, ички мунду антара берүүдө кылдат иштеген.

Адабияттар:

1. Адабият теориясынын проблемалары.– Фрунзе, 1965.
2. Даутов К. Издегеним тубаса акын, тунук поэзия. – Б.: Бийиктик, 2008.
3. Даутов К. «Тереңдиктер жана бийиктиктер»
4. Жигитов С. Акындын эки өмүрү.-Бишкек, Кыргызстан. 1998-ж. 102-б.
5. Кыргыз адабияты: Талдоолор жана ой жүгүртүүлөр. – Б.: Мектеп, 1991.
6. Кыргыз адабиятынын тарыхы. –Б.: I-IV том, 2004.
7. Султанов О. Тоо күндөрү. Фрунзе 1961. 5-б.
8. Султанов О. Ушул учурда жана келечекте кандай чыгармаларды жаратуу жөнүндө. //Ала-Тоо, 1965, №10, 128-б.
9. Султанов О. Адамдын атасы согуштан өлгөн (Т. Абдымомуновдун пьесасына карата). Ала-Тоо, 1962, №7, 122-123-б.

Рецензент: д.филол.н., профессор Үкүбаева Л.